

ABDÜLHAK HÂMİD'İN
STİLİSTİK KELİME YARATICILIĞI

A. CAFEROĞLU

Mütefekkir edip ve yazarların üslûp yaratıcılıklarına hizmet eden kelime servetinin, san'at yönünden de, çok büyük önemi ve değeri vardır. Çünkü yazarın eserleri, dili ile sıkısıkıya bağlı bulunduğundan lengvistik, bilhassa leksik hususların çözümlenmesi işini kolaylaştırmaya yarayan vasıtalarından en emini ve sağlamı üslubun bizzat kendisidir. Hele konumuzu teşkil eden Abdülhak Hâmîd Tarhan gibi, geçen yüzyıl sonu edebi mirasını, yirminci yüzyılın ilk çegreğine bağlayan bir şâirin dil ve üslûbundaki kelime serveti, en çok dikkatimizi çekmeğe değer bir hususiyet olsa gerektir. O, ilk eserinden sonuncusuna kadar hep çeşitli kelime kalıpları içerisinde kalmayı tercih ederek, klasik üslûp hazinesini, yeni barbarizm ve neologizmler hesabına, zenginleştirmeği hayalından bile geçirmemiştir. Ferdî ve şahsî stilistik kelime yaratıcılığına bağlı kalmış, pek iyi bildiği Avrupa dillerinden aşırı kelime borçlanmasına katlanmamıştır. Ancak devri ve edebiyatı mekanizması için normal sayılabilecek sayıyı aşmamıştır. Ve ekserisi *Sahra*'da, diğerleri ise dağınık olarak külliyatında bulunmaktadır. Hatta şahsî hayatına ait sahne dekorları arasında yer almış gibidirler. Diğer *Eşber*, *Duheri Hindu*, *Tarık* ve emsâli eserlerinde, âdeta yabancı Avrupa menşeli kelimelerden bir nevi kaçınılma havası sezilmektedir. Hâmîd'in üslûp hazinesinde yer alacaklar, antroponimler dışında hep Fransızca olup, daha fazla kültür unsurlarından sayılırlar. *Opera*, *tiyatro*, *frak*, *moda*, *bülvar*, *parc-di*, *dans*, *büket*, *kokot*, *sosyete*, *familya*, *parfüm* ve emsali gibi.

Hâlbuki Hâmîd, leksik yönünden muazzam denecek kadar ağır bir hazineye sahiptir. Hiç bir mahzuru ve frenlemeyi kale almadan, bilhassa arap ve fars dilleri hesabına, istediği kelimeyi, istediği gramer

şeklile, üslûp estetiği hatırına, kullanmakta sınırsız bir hüviyete sahip olmuştur. O kendisi bu hususu: *hep gördüğümüz gibi yazmakta ne terakki olabilir? Bir az da düşündüğümüz gibi yazmalıyız*, şeklinde (Nes.) açıklamakla, nekadar geniş bir fikir kulaçlaması hürriyetine sahip olmağa çalıştığı görülmektedir. Bundan dolayı da Hâmid'in leksik hazinesi içerisinde ne arapların ne de farsların kullanmadıkları kelime şekillerine dahi raslanır. Bunların aslında mevcut olmadıklarına işaret edilince, Hâmit, gerçek bir soğukkanlılıkla, vaktile "Hanceri" veyahut "Biyahni" lûgatlerinde, gördüğünü söyler (M. 201) ki, bu sâdece bir atlama teşebbüsünden başka bir şey olmamıştır. Hele kafiye ve vezin icabı gibi şiir teknik sebeble, durmadan sağdan ve soldan doğu dilleri sahasına ait aldığı kelimeler, ister istemez üslûbu üzerinde de etkili olmuşlardır. Buna, Hâmit'e göre, gramer ahenkleştirilmesi için ihtiyaç vardır.

Hâmid'in eserlerinden *Yadigârı harpte*, ayrıca birkaç rusça kelimeye raslanmaktadır. Nereden alındığını tayin edemiyorum. Bir rus şarkısında olmak üzere kullanılan aşağıdaki kelimeler, gayet basit, hatta argomsudur: *Polka, votka, mujik, muzıka*, gibi sayıları pek az olan diğer yine rusça kelimeler ise *horoso* 'iyi', *net* 'hayır', *doma* 'evde', *da* 'evet', *şapka*, dan ibarettir (Y H. s. 112). *Nihilist, Moskof* gibileri ise, bilmem siyasi cereyanlar dolayısıyla, Rusya'ya işaret edilmek isteği ile eserde yer almıştır ve yazara göre özel bir mana taşımaktadırlar.

Elini kolunu sallarcasına, arap ve fars sözlük ve idiomları ile, eserlerinde serbest alış veriş halinde bulunan Hâmid, itiraf etmelidir ki, kendi öz ana dili kelime hazinesine karşı hiç bir zaman, çekingen kalmamıştır. Doymak bilmeden, en ufak bir ihmale ve duygusuzluğa kapılmamış, bol ve istediği kadar türkçe kelime kullanmıştır. Hatta bu kadarile de kalmamış, kullanılmayan bazı ufak tefek, kendine has türkçe gramer kuralları da türetmiştir. Alışılmamış olunan bu türden bir eke *uzaldım* kelimesinde raslamaktayız: *fersah fersah uzaldım* (Eş. 32) da olduğu gibi. Bu kelimedeki *uzal-* kökü alışılmamış bir kelime olduğu gibi: *Yüzü düzgünlü, sözleri düzme* (Sah. 18) cümlesindeki *düzgünlü* kelimesi de *-lü* ekile arkaiktir. Aynı gruba *şimdengeri, an, andan, urmak, söyleşiniz* (Mak. 76), *belkim, irak, kanğı, tüy kalem* (DH. 135) *yâde getirmek; Tatar kesilmek* (DH. 141) gibi kelimeler de dahildir. Ayrıca, bolca ve çekinmeden halk deyimleri de şairde rağbet bulmuştur. 7 Şubat 1907 tarihli Pirizâde Osman Beğe yazdığı bir mektubunda Hâmid, kendi üslûp ve dil husûsiyetlerini ayarlarken, manzum bir facia diye tarif ettiği *İlhan* adlı eserinde, eşhasın başka başka vezinde

konuştuklarını itiraf etmekle, üslûbundaki çeşitli ve farklı, kelime tabakalarını da açıklamış bulunmaktadır. Bundan dolayı Hâmid kahramanlarının şahsi üslûp ve dilleri mensup oldukları muhit ve topluma göre ayarlanmıştır. Asilzâdelerin dili tabii galiz bir Osmanlıcaya kaçan, türkçeye itibar etmeyen bir üslûp içerisinde kaldığı halde, zavallı basit ve sâde bir muhitten türeme kişi tipi ise, âdeta öztürkçe konuşmakla, ana dile bağlı kalmağa çalışmıştır. Çelişme halinde olan bu tip üslûp ziddiyeti, Hâmid'in diline, çok büyük genişlik ve ifâde süsü katmıştır. Uydurma bir çok yabancı kelime unsurunu besleyen kelime şekli ile çeşitli deyimlerle desteklenmiş olan öztürkçe unsurlar arasında, elbette çok büyük farklar olmalı idi. Bu ikinci, öztürkçe diye adlandırdığımız deyimler içerisinde, bazı kimselerce hafife kaçırılmakta olan görünenler, argoya dahi kaçan: *Can çekişmek, bin golda seni düşündüm* (Mark 29), *başaya yıkıl-, yere geçmek, bir içim su, taş kesilmek*, gibileri de bulunmaktadır. Hele küfür ve tahkir formundaki kelimelerin, sınırlandırılmayan bolluğu, âdeta şaire "küfürbaz" lâkabını kazandıracak kadar bol ve zengindir. Aynı öztürkçeye, fiil kullanımında raslamaktayız. Büyük ve ustaca kelime seçmesi leyakatında olan "kafiyeci" şairin, azametli denecek kadar eserlerinden zengin ve bereketli kelime, deyim, kısacası lûgat harabesini, burada bir çırpıda toparlamak, gayet müşküldür. Ben burada ancak, tecrübe ölçüsünde kalmak şartıyla Hâmid'in stilini etkileyen bazı leksik yön ve türü üzerinde duracağım.

Bilindiği üzere, Türk edebiyatının bu büyük mirasçısının dili, bilhassa leksik zenginliği, bugüne kadar maalesef ele alınmamıştır. Buna göre de benim burada yaptığım sâdece bu büyük dâhi şairin kelime hazinesinin kapılarını açmak, içerisinde kabilsen yeni araştırmacıları sevkettir. Bahusus ki konu, şairin bütün eserleri kül halinde tetkik edilmeden ele alınmış bulunmaktadır. İstifade edilenler ise kısaltmada gösterilmiştir. Buna göre şairin, üslûp yönünden leksik malzemesi, anahatları ile şöyle bir tasnif halinde de incelenebilir.

Türkçe fiil kümelenmesi, Hâmid'in en müspet üslûp cephelelerinden birini teşkil etmektedir. Ekseriyetle faile ihtiyaç göstermeden, şahsi zamir veyahut diğer bir ek bağlantısı ile, çeşitli krattaki türkçe fiilleri bir mısra içerisinde denkleştirme ve semantik yönden onları manalandırmak, doğrusu okadar da kolay olmasa gerektir. Şair bu hususta pek ihtiyatlı gibi gözüküyor. Gramer sıkıntısı dışına uzanmamıştır. Semantik aheng çerçevesinde, içerisinde mısra haline getirilen türkçe fiil kümelenmesi, cidden san'atkârane bir üslûp örneği olabilir. Nitekim: *Giyinür, süslenir, gelir, görünür* (Tez. 94) mısramdaki fiil sıralanma-

sının ilk iki kelimesi, son üç ve dördüncü ile, ek birliği dışında, sıkı bir tamamlayıcı semantik bağlarla desteklenmiştir. Aynı denkleşme : *Al, tut, bağla, ur, urdur, bitir, becer* (Ns. 138) mısraında da mevcuttur. İlk üç fiille, dört son fiil grubu, ayrı ayrı semantik bölümlere ayrılmış, fakat mısraın mana bütünlüğüne hanel getirmemiştir. Buna paralel olarak aşağıda gösterilen aynı tazdaki fiil kümelenmeleri, türkçe fiil bolluğunun ve sıralanmadaki kabiliyetinin, Hâmid üslûbuna getirdiği estetik yapı güzelliğini bir kat daha artırmıştır :

Acıdım, isterim didin, kaldın. (Tez. 30)
Olmaz, istemem, ölmeliyim.... (Nes. 185)
Yaşadan, öldüren, süren askerdir. (Nes. 178)
Öldür beni, çiğne, ez, sürükle. (Eş, 120)

Hâmid tefekkürünün üslûp yönünden olan bu türkçe fiil kümelenmesi dışında şâir, aynı kümelenmeği, diğer çeşitli menşeli kelimeler arasında da yapmıştır. Fakat bu daha fazla semantik yaklaşma ile mümkün olmuştur.

Semantik yaklaşma yolu ile tertiplenen ve düzenlenen kelime kümeleneşmesi ve mısra tekniğinin vücuda getirilmesi, nisbeten daha kolaycadır. Sinonimliğe kaçır kendine göre bir havası vardır. Fakat ekseriyetle semantik yaklaşma yolu tercih edilmiştir. Düzenlenmesi ve terkihi, mısraın büyüklük ve küçüklüğüne bağlı kalmakla beraber, gramer yönünden de ufak tefek ahenkleştirilmeler gerekmektedir. Bu ise, fazlasıyla şâirin kendi fantazi ve hayal zenginliğine tâbi olmuştur. İç konu bağlılığı, bütünü ile, semantizme tabi tutulmuştur. Benzeşmenin de bu içte ve üslûp süslendirilmesinde büyük rolü olmuştur. şöyle ki :

Bir bahadır, bir allâme, bir asil (Nes. 114).
Katil, cellat, zebanî (Nes. 122).
Süfeha, enbiya, geda, mürted (Sah. 23).
Huri, melek, asker ve kalender (Eş. 80)
Hal, resim, hayal, heykel, mezar (Mak. 15).
Nağmeler, handeler, isithzalar (Kah. 59).
İşveler, nazlar, istiğnalar (Kah. 59).
Düvel, mülük, itbâ', mezâhib, edyan (Nes. 179).
Bigünâh, ümidvâr, pür huzûr, mağrûr (Nes, 194).
Bu şeyler şairiyettir, meziyyettir (M. II. 34).
Ahl hata, ayb, gaflet, zil, şeyn, nefret (Nes. 166).
Askêr, ülema, şüyûh ve sibyan (Mak. 69).

İlk bakış ve görünüşte, kelime kümelenmesinde vazife almış olan unsurlar arasında, sıkı bir mana ahengi bilenmemekte gibidir. *Asker*'le *sûyuğ* ve *sıbyan* arasında ne gibi bir mana uygunluğu olabilir düşüncesi; elbette herdaim karşılaşacak olan mantıki bir suvaldir. Fakat Hâmid'in san'atındaki hayal köşesi, dikkat nazarına alınca, onun semantik yaklaştırılmasındaki gerçek düşünce ve fikir varlığı bütünü ile meydana çıkmış olur. Üslûp azameti yanında, basite de yer veren şâir, aynı ölçüyü kelime kümelenmesinde de kullanmış, sinonim ve antonimlerle ifâdeye çalışmıştır.

Sinonim'ler, Hâmid'in üslûpçuluğunun başlıca sözlük temelidir. Pervasızca, kendine ve kalemine yük olmadan, arap ve fars dilleri leksikini, üşenmeden âdeta tarayan yazar, hiç bir ağırlığa katlanmamış, mevcut zengin kelime hazinesine, yeni yeni eşler aramaktan zevk duymuştur. Hatta bir çok defa bu işe, hiç te ihtiyaç olmadan, sırf aheng, üslûb, kafiye, bu da olmazsa süs zenginliği ve çeşitliliği niyyetine olsun, baş vurulmuş, alınabilinen alınmıştır. Aktarma nevinden bu kabil sinonimler, Hâmid'in leksik üslûbuna cidden geniş bir fikir ufuku açmış, kullandığı eş kelimelerin manasına yeni bir takım zenginlikler getirmiştir. Terkiplerin bolluğu ve sinonimlerin kümelenmesi, analoji, *assonnance*'la *dissonnance*'ların ve nihayet *alliteration*'un şiirdeki kullanış kolaylığı, ister istemez üslûb zenginliğinin tabii bir neticesi olmuştur. Bununla beraber, şunu da itiraf etmelidirki, geniş yabancı kelime kullanışı ve aktarılması, vev din yolu ile bağlı bulunan arap ve fars dillerinden olsun, umumiyetle şâiri gölgelediği kadar, eserlerinin yayım sınırlarını da daraltmış gibidir. Zira sinonimliğe celbedilen bir çok kelimenin, dar bir san'atkâr yazar muhitine mal edilmesi ise, elbette geniş okur tabakasının garipsenmesine ve bazı türkçe kelimelerin arkaik anbarlarına atılmasına yol açmıştır. Nitekim sinonim aşığı Hâmid'te: *tanrı*, *ana*, *anne*, *pîs* emsâli gibi kelimelere yer verilmemiş gibidir. Bu yüzden şâirin dilinde lâyıkile değer bulamıyan *tanrı* kelimesi üslûb süsü icabı: *Allah - Rab - Hak - Mevla - Yezdan - Huda - Hallak* vesaire kabilinden olabildiğine bir çok sinonimler celbine yol açmıştır. Aynı zengin sinonimlik ölçüsünü: *Kesra - Kayser - Padişah - Hükûmdar - Emir - Melik - Hakan - Sultan - Fıravun - Cengâver - Mücahit - Kahraman - Dilâver - Gazi - Yigit - Muharib; ve yahut Yıldız - Ahter - Kevkeb - Nücum - Peyker - Müşteri - Sitâre - Seyyâre*, gibi yıldız ve *Tabib - Doktor - Hekim* adları eşitliğinde bulmaktayız. Sinonim yolculuğu, Hâmid'in bütün eserlerinde benimsediği bir marifet nevidir. O, buna lüzum olup olmadığını düşünecek bir yaradılıştaki değildi. Çünkü eşleri

ve çeşitleri arap, fars dillerinde olduğu kadar, türkçede de aramış bulmuştur.

Böylece, sinonim kümelenmesi ve gruplaştırılması, her şeydan önce şâirin kendi zevkine bağlı kalmıştır. Her kullandığı kelimeyi, âdeta istisnasız, hep sinonimleştirmiş ve hiç bir kelimeyi, yetim ve başıboş bırakmamıştır. Ancak sinonimleştirilen kelime nevi ve karakteri bilhassa konu ile ilgili olarak ikizleştirilmiş ve denekleştirilmiştir. Bundan dolayı da kelimelerin sinonimleşmesinde ne sün'iliği, ne de aynı eşitliği bulmak zordur. Nitekim üç-dört : *maktel - matfen-makber - mezar*, gibi alletarasyonlu bir gruplaşma yanında, sâdece, *ziya-pertev-nur-güneş-ışık*, yahut : *helâk-vefat-ötüm-alemi baka* (Eş. 121); *mahdum-mahsul; perdeli-nikaplı-örtülü* (F. 45) ve ilahara gibi türlü türlü kümelenelemelere de rastlanır. Hatta bazıları, sıkı bir sinonimleşme kuralına uydurularak, ikiz haline bile indirilmiştir. Sayıları boldur, fakat burada, karakteristik olanlarına temasla yetinilecektir. Ms. : *göğüs-bağır* (Ns.125) : *aç-çıplak* (F. 421) ; *bedia-latif* (F. 428); *esir-kul-cariye; isal-revan*(Mak. 19); *kan-ğun* (Tez. 49); *nedamet-tövbe* (Nes. 4200); *valide-mader* (Eş. 75); *güzel-hoşter* ve saire gibi.

Antonim, yani manaca bir birine zıt kelimeler kümelenmesi de, tıpkı sinonimler gibi, şâirin zorluk çekmeden aktarma yaptığı kelime türüdür. Hâmid'in düşünür ifâdesinde, hayal halinde karşımıza çıkmaktadır. O kadarki, herbir müspetin, ara verilmeden, sığağı sığağına, menfiye çevrilmesi, nedense Hâmid'çe pek beğenilen bir düşünce tarzıdır. Ve umumiyetle Hâmid'in eserlerinde bu neviden düşünce tahavvürüne ve zıddiyetleşmesine bolca raslanmaktadır. Nitekim : *O halde hem turma git hem gitme tur* (Nes. 145); *Bazen eşidir sağır, bazen bakkar kör* (YH. 33) gibi acayıp bir ifade şekli, üslûb üzerinde etkisiz kalamazdı. Aynı kelime ile. antonime ihtiyaç hissetmeden, zıt bir düşünme tarzının ifadesi, bu iki misalden de anlaşılacağı üzere, tuhaf bir üslûp rengini taşır. Hele *Husrevi yenmeğe git, lâkin yenil* (Nes. 144); *Seni almak için seni verdim* (Tez. 34) mısraları, aynen yukarıdaki misalde olduğu gibi fikir zıddiyetini, aynı bir kelimenin, menfiyet ruhunu ifade eden bir gramer şekliyle, ortaya koymuştur. Fakat bu poradoksal düşünce tarzı ve ifadesi, herdaim göze değer sağlayacak metallerden değildir. Şâirin karakterinde ve tefekküründeki bu ceryanı ve havayı canlandıracak aşağıdaki misaller dışında, bu neviden üslûp daha ziyade, müspet ve menfi manalar taşıyan koşa kelimeler terkinde kendi inkişafını bulmuştur. Ms.

Benimkinde hezeyan çok, seninkinde o yok (M. II. 109).
Gülmesün ki gelse şanıma zarar (Nes. 161).
Gönderme, kahret de gönder (Nes. 160).
Uzakta dostundur, yanında düşman (Nes. 161),

gibi mısra kalıbına sokulan: âdeta ikiz haline getirilen, bu ifâde tarzı, iki zıt kelime kompleksi yanında sırtmış haldedir.

Klasik dilimizde *alışveriş* kelimesile açık bir örneğini bulmuş olan antonim ifade şekli, Hâmid'in bütün eserlerini kaplamış, ruhi bir kaynağı olmuştur. Konuya göre geniş bir tasnife tâbi tutulabilir. Çeşitli amiller ve düzenler üzerine terkiplendirilmek istenen bu antonimlerin bir çoğu, yabancı arap, fars kelimeleri ile vücuda getirildikleri gibi, *küçük-ekber*'de görüldüğü üzere, karmadan da hoşlanmaktadırlar. Zıd fikirli kelime kaynaşmasına bir misal olmak üzere, şunları hatırlatabiliriz. *Efendi-uşak*; *susuzluk-hararet* (DH. 90); *mesrur-mükedder* (Nes. 75), *şeytan-melek* (DH. 120); *helâk-ihya* (Eş. 59); *muhib-düşman* (Nes. 131); *katil-masum*; *zahir-batin*; *genç-ihtiyar* (F. 40); *acel-hayat* (DH. 19); *lütâf-kahir*; *hızır-ezrail* (Nes. 130); *muktadır-hakir* (Nes. 53); *mamur-hârab*; *güzel-çirkin*; *brudet-ateş* (DH. 60) ve saire.

Böylece üslûp icabı yahut gerekçesile, aslında kullandığı dilin kendi yapısında ve ötedenberi kelime hazinesinde yerleşmiş bulunan bir yığın kelime karşılığı, semantiz yolu ile müşterek anlamlar aramak ve onları çeşitli gramer şekilleri ile dilde yerleştirmek, Hâmid için zevkli bir san'at olmuştur. Çünkü filoloji disiplinleri, halâ bugüne kadar, yabancı dillerden aktarılma kelimelerin, ana dillerdekilerle olan sinonimlik ve antonimlik dereceleri ve uyma keyfiyeti, kesin olarak tespit edememiştir. Nevarki, yazarların aynı bir kelimeyi tekrarlamaktan kaçınmaları, bu yola sapmayı, bazen zaruret haline getirmiştir. Bilhassa üslûp güzelliği düşgünü ustad Hâmide, bu daha barizcedir. Onlara göre aktarılmalarla, milli dilde mevcut olan ve aynı manayı taşıyan kelimeler, ister koşa yahut ekiz, ister yeni bir gramer şeklindeki kullanışı ile olsun, dile yeni bir takım semantik zenginlikler getirmektedir. Hatta bu bir ara, ifade sıkışıklığı yüzünden, vaktile terk edilmiş sayılan arkaik unsurların dâhi, yeniden canlandırılmasına bir çığır açmıştır.

Alliterasyon çeşitli türü ile, Hâmid'in eserlerinde az da olsa yer bulmuştur. Fonetik bakımından bazıları kısır, bazıları ise bol ve zengincedir. Şiir tekniği yönünden, mısraların kısalığı, tam manasile alli-

terasyonun inkişafına, okadar da elverişli olmamıştır. Buna rağmen, yine de Hâmid, bu ses ahengleştirilmesinden uzak kalmamıştır. Birçok defa aynı kelimenin tekrarı ile bu kaideyi sağlamıştır. Eakat assonance'a geniş yer verdiği gibi, ekler tekrarını da unutmamıştır. Üstünkörü şöyle bir tasnifle, ihate edilir:

1. Kelime ve konson tekrarı ile :

Bir de bana gel ya ben ne buldum (b-,b-,b-,) (Es. 46).

Ne kanından medet bekliyorum, ne tıptan ne aşkdan, ne sadakatten (F. 47).

Bed hah, bed dil, bed nesil ve bed tınet (b-,b-,b-,b-,) (Nes. 103).

Bir zalim, bir mütegalip, cebbar (b-,b-,b-,)

Bir katil, bir müflis, bir mulhid, bir mahrum (F. 47).

Bir bahadır, bir allame, bir asil (b-,b-,b-,b-,) (Nes. 114).

Gelmiş gelecek de gelmemiş de (g-, g-,g-,)

Seni hain, seni nâmerd, seni (s-, s-,s-,)

Rahmin ola rahme dal rahmet (r-,r-,r-,) (Mak. 55).

Merd ve zen ve asker ve birehmen (v-,v-,v-,) (Eş. 145).

2. Ekler tekrarı ile :

Heykeller, ilahlar, budalalar (-lar,-ler) Mak. 80).

Anlı, şanlı, nişanlı (-lı) (Eş. 46). I

Ruhum, hayatım, rızkım, kismetim O (-ım) (Nes. 81).

Çemendir, bahardır, kûhsardır, subhi rebî'imdir (-dur,-dir) (M. II. 34).

Zevkiyatım, lezzetim, ni'metim o (-im) (Nes. 81).

Naci, Hacı, bilmem neci (-ı,-i) (M. II. 306).

Sormadan, söylemeden, dinlemeden (-madan,-meden) (Kah. 35).

Beraber okuyalım da eğlenelim, söylenelim (-lım,-lım) (M. II 201).

Asilsiz, terbiyesiz, imansız (-siz, -siz) (Kah. 23).

Kalpsiz, mahkemesiz, vicdansız (sız,-siz) (Kah. 23).

Benim aklım, izanım, şecaatim, celâdetim burada kalacak (-ım,-im) (Tar. 28).

Fıtnece, kahbezence, zalimce (-ce) (Tez. 38).

Hapsime, nefîme, katlime niğ-e-rân (-ime) (Nes. 73).

3. İlk hece tekrar ile :

Gelmiş gelecek de gelmemiş de (ge-, ge-, ge-) (Mak. 36)

Geçkin geçkin gederken (ge-) (Eş. 37).

Can, canan, cenan (ca-, ce-) (Kah. 15).

Mekteb ve mabed ve makberdir bu (ma-, me-) (Kah. 18).

4. *Baş konson tekrarı:*

Söyleyiş sakinâne, söz muheyyiç (s-) (Nes. 9).

Bu saat, besaat, bedbaht ve ma'lum (b-) (Neş. 188).

5. *Baş ve içte konson tekrarı ile :*

Teferrüs eden faris bi feres Lord Zalsburi (-f-, f-, f-) (YH. 46)

İstifade etmek esasına mesned bir siyâset (-sa-, -se-) (YH. 51).

İskender dehri mesti nusrat (-s-) (Eş. 120).

Taraflarca telafii mâfât etmişler (-f-) (YH. 50).

Assonance yolu ile elliterasyonu üslûbunda kökleştirmek, Hâmid'in başlıca hususiyetlerinden biridir. Kafiye icabı, tabii görülen assonance, bu vazife mecburiyeti dışındaki hali ile, geniş bir kelime çeşitliliği ve üslûb güzelleşmesini de ayarlamağı temin etmektedir. Bunlar ekseriyetle yabancı dillerden, bilhassa arapçadan alınan veya aktarılan kelimeler arasında yapılmaktadır. Bu arapça için tabii ve munistir. Türkçede ise, semantik yönden, hiç olmazsa benzeşme yolu ile, düzenlenmek ihtiyacıdır. Ve bu, şâir veyahut yazara göre değişir; onun hayal ve fantazi kudretine bağlı kalır. Kafiyeciliği pek üstün olan Hâmid'te assonance bolluğu hudutsuzdur. Ve bunlar gramer bünyelerine göre rahatça tasnif edilirler. Şöyleki :

Hiç-piç; hal-fal; kasır-kesir (DH. 13); *ma'bud-mescud; ihrâm-icram; zar u nezar* (Nes. 22); *fer üzi ver* (Nes. 190); *mahsusat-mahsusat; rihlet-ğayalet-esâlet* (Tez. 45); *letafet-zarafet; türab-kitab; mehtab-şebtab* (Eş 35) *afitab-âlemtâb* (Sah. 12); *memnun-mahzun* (Mak. 21); *cinnat-mihnet; can-canan-cenan; herzan-suzan; giryan-şükran-şadan; sabık-lahik; muhabere-muhabere; hâkim-hekim; gül-mül; maksud-mes'ud* ve saire.

Muazzam denebilecek kadar kelime hazinesi ile karşıkışıya bulunduğu bu assonance yığını içerisinde, dikkat edilecek olunursa, türkçe girmemektedir. Ekler tekrarı ile vücuda getirilenler ise, diğer bahislerde, daha önce ele alınmış ve Hâmid'in şiir yapısındaki yeri tayin edilmiştir.

Küfür, kınama, tahkir, istihza ve emsali gibi kelime yönünden Hâmid, beklenmedik bir sözlük hazinesi sahiplerinden sayılabilir. Halbuki ustâd, toplum hayatımızın en zarif kişilerinden biri olarak tanı-

lırdı. Kendisine 1922 yılının ilbaharında Bebek gazinolarından birinde rastladım. Tevazû içerisinde davetimizi kabul ederek, dertleşmemize katıldı, yurtdışı Türk halkları ile ilgilendi. Zarafeti, giyimi, hele monoklü, bir müddet hatıramızda yerleşti kaldı. Galiba kabahatın ağırlığı ve mesuliyeti eserlerindeki şahsiyetlerin konuşmasındadır. Tiplerin ve kahramanların mevkileri ve hadiselerdeki rollerine göre, küfür hazinesi şairce harekete geçirilmiş, kelimelerin mana sertliği ve yumuşaklığı buna göre ayarlanmıştır. Buna göre, vatan hainleri, namertler, düşman ülke siyaset adamları, düşük kimseler, birbirinden farklı küfür, lânetleme ve kınamalarla taltif edilmişlerdir. Aralarındaki farklar pek geniş ve yayvandır. Bunları çeşitli gruplar halinde toparlamak ta mümkündür. En masumlarını, halktan alınanları teşkiletmektedir. Ms. *gökler başa yıkılır, imdad* (Nes. 183); *gözüme görünme* (Nes. 184); *taşlar altında ezil* (ibid.); *yerlere geç* (ibid.), *öküzler keçiler* (M. I 41); *taş kesilmek* (Kah. 47); *yüze vurmak* (Nes. 19.); *başı taşa vurmak* (Nes. 163); *yıllanmış mahlûklar* (F. 57); *hortlak insan çehreli sırtlan* (Nes. 123); *sille vurmak* (Nes. 69); *lâ'net taşı* (Nes. 110). Çoğu türkçe halk ağzından alınmış ve eserlerde bir nevi deyim halini almışlardır. Nispeten daha galizlerini yabancı dilden alınanlar teşkil eder. Şöyleki : *habaset, melâmet, denaet, müfsit, fitne, fesad, murdar, cahil, şeytan, ahmak, nadan, rezil, sefil, esfel, nonkör, hayvan, eşer, alık, ezrail, lâin, miskin* ve saire gibileri nedense üsteki basit türkçe deyimler arasında kullanılma hakkını elde edememişlerdir. Basit küfre kaçan **bu iki kelime** kategorisi, daha fazla tel'ine kaçan bir temayülde olup tiyatro neveleri için tabii sayılır. Aynı tarz temsil eserlerinde, hatta daha galizleri bile bulunur. Eserdeki tip ve şahsiyetlerin mevkiine göredir. Bilhassa kadınlar için kullanılan küfürler, ağır ve soysuzdur : *Kahbe* (Nes. 128); *Vermeyiz kahbeye mahalli firar* (Tez. 80); *Orospu karı* (M. I. 133); *piç; kaltak; neye gördüm seni ben kaltak* (Kah. 37); *mel'unların laini* (ibid. 42); *umumun karısı* (ibid. 45); kendisi için de reva gördüğü; *gebermek; geber de bir çaresini bul* (Nes. 108); hele bir kaçının toplu olarak burada derlenip toplanması hanım kahramanı :

*Kâfiri ni'met, hâini saltanat
Be'd-ı haş, bed dil, bed nesil ve bed tinte
Bir kadın gelmiş ismi Nesrin
Halkın nazarında şayanı nefrin* (Ne. 103)

bütünile, tiynetile meydâna koymaktadır. Yanısıra daha ağır tahkir çeşnisinin bulunduğu da vardır : *İnsan bedeninde ruhi akreb* (Eş. 97);

Vay gayreti kolmamış hayasız (ib. 92); *sus din ve vatan laini sâs* (ib. 98) ve saire, gibi.

Bazen küfrün ve tahkirin dozunu artırmak hevesile, şâir, kelimele-ri komparatif veyahut çoğunluk şeklile kullanılmayı tercih etmiştir: *erzel, esfel, eşerr, edna, esafil, ağreb, tenbelan*, ve sairede görüldüğü gibi. Erkek kahraman ve tipler yahut şahsiyetlere karşı ayrılan küfür ve tahkirler de hatırı sayılır galizliktedirler. İçlerinde her iki cinse de teşmil edilebilenler vardır. Bunlar daha fazla eserin karakterine ve muhatabın cinsine bağlıdırlar. Nesterenin bir yerinde: *şah değilmidir, şaha kalkmış yılan* (Nes. 107) kabilinden yağdırdığı küfürde esas suje alelâde bir yılan olsa canım yanmaz. O, şahlanmış yılanların betteri olan *engerek yılanıdır* (Nes. 97) yahut ta *timsah çeneli yılan* (DH. 127). Erkekler için, Hâmid'in eserlerinde harcanan bu neviden küfürler, bir dereceye kadar, beddua, istiskal ve tahkir de sayılabilirler: *cellat, canavar, mel'un, nâmerd, katil, alçak, ve bi'li, biedeb, bihaya, bihürmet; namussuz, lain, deyyus*, gibi. Devletler için kullanılan: *hınzır, sürü, gaddar, barbar, mel'un, Beyaz ayı*, gibileri, her daim kullanılan basit ve argomsu la'netlemelerden ibarettir.

Argo Hâmid'in zamanında, anladığımız manada, daha gelişmemiş-ken, az sayıda olsa dahi, kullanılmıştır. Kendisi gibi yüksek bir edi-bin üslûbunda, bu kategoriye girecek kelimelerin yer almaması gere-kirdi. Vazifesini, şayet buna ihtiyaç varsa, semantik yolla, diğer buna yakışır kelimelerle yapması, daha uygunca olurdu. Buna rağ-men Hâmid yine de: *budala, harif, hımbıl, Tatar kesilmek* (DH. 141), *madamasına, hortlak, ziftlenmek, laklakıyyat, yamyam, zügürtlük*, (YH. 20), *gebermek, kenef, kakırdamak* (Es. 90), *savışmak* (DH. 107) ve emsali kelimeler kullanılmaktan çekinmemiştir. Şair anlaşılın üslûbu için, buna ihtiyaç hissetmiştir.

Şiir tekniği, bakımından da Hâmid, kelime düzenlenmesine, tekrar-larına, analojiye ve gereken bütün dil san'atı kaidelerine baş vurmuş-tur. Bunlar, daha geniş incelemelerle ancak elde edilebilecek hususi-yetler olduğundan burada, konu dışı bırakılmıştır. Bahusus ki, benim buradaki araştırmam, bir tecrübe sınırlarını aşmadığından, bütün eser-leri içerisine almamıştır. Faydalandıklarım ise şunlardır:

1. Sah. = *Sâhra*, İstanbul, s. 1-89.
2. Nes. = *Nesteren*, İstanbul s. 1-215.

3. Tez. = *Tezer*, İstanbul, s. 1-127.
4. Eş. = *Eşber*, İstanbul 1297, s. 1-160.
5. DH. = *Duhteri Hindu*, İstanbul, 1292, s. 2-198.
6. Tar. = *Tarık*, İstanbul s. 1-116.
7. Mak. = *Makber*, İstanbul s. 1-116.
8. M. = *Mektuplar*, İstanbul 1335, 1292, 1-11.
9. YH. = *Yadigârı harb*, İstanbul, 1335, s. 1-421.
- 10 F. = *Finten*, İstanbul.
- 11 Kah. = *Kahbe*.